

Формування у молодших школярів естетичної культури засобами мови

У статті розглянуто основні аспекти формування естетичної культури засобами української мови в початкових класах. З'ясовано актуальність даної проблеми. Досліджено наукову спадщину відомих педагогів, методистів, які розробляли важливі питання теорії і методики естетичного виховання в учнів початкової школи.

Відзначено важливу роль української мови у формуванні в школярів уміння бачити прекрасне, розуміти і оцінювати його за законами краси. У статті подається трактування поняття «мовний естетичний ідеал», формування якого не лише розвиває естетичну культуру школяра, а й формує національно свідому особистість, його духовно – моральну сутність. Указано шляхи і засоби його формування.

Подаються поради вчителям щодо активного використання елементів у фонетиці, лексиці, словотворі, морфології і синтаксисі, які викликають почуття прекрасного.

Представлені у статті матеріали можуть бути використані студентами педагогічних спеціальностей у процесі вивчення курсів «Сучасна українська мова з практикумом», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Основи культури і техніки мовлення».

Ключові слова: культурознавчий компонент, словесна творчість, художній текст, мелодійність, виразність, міжпредметні зв'язки, мовний естетичний ідеал.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна концепція державної мови спрямовує зміст шкільного курсу української мови, зокрема його етнокультурознавчий компонент, на оволодіння естетикою мови. Для цього необхідно осмислити естетичну сутність мови, особливо художнього мовлення.

Естетичні почуття людини виникають унаслідок різноманітних асоціацій, спричинених мовою. Відповідно вчитель-словесник на уроках мови має навчити школярів розуміти перехід слова в образ, завдяки чому реалізуються естетичні можливості слова.

Учні недостатньо усвідомлюють багатство і красу рідного слова, а тому не володіють культурою спілкування, часто не можуть висловити власних думок, почуттів. Школа не в змозі дати об'єм знань, необхідних для користування мовними засобами в різних видах мовленнєвої діяльності (говорінні, письмі, читанні, слуханні). Одна з причин цього – недоліки в організації мовного навчання, а також нерозуміння того, що образність є загальною властивістю мови [4, с. 2].

Мова є фундаментальною основою культури в широкому розумінні. «Присвоюючи» суспільний досвід попередніх поколінь людей, дитина оволодіває мовою як частиною національної культури.

У формуванні в учнів уміння бачити прекрасне, розуміти і оцінювати його за законами краси велику роль відіграє українська мова як навчальний предмет у школі. По-перше, у словесній формі в мові відображаються всі сфери життя людини: природа, суспільство, мистецтво. По-друге, сама мова має риси прекрасного, здатна викликати в учнів естетичні почуття.

На виховання в школярів почуття прекрасного засобами предмета орієнтує діюча програма з української мови: «Естетичне виховання в процесі вивчення української мови не повинно зводитися до епізодичних бесід учителя з учнями про її особливості чи виконання окремих завдань і вправ, а передовсім полягати у формуванні поняття прекрасного в мові і розвиткові потреби в естетичному вдосконаленні власного мовлення» [4, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Естетичне ставлення людини до світу формується і розвивається протягом всього її життя. Разом з тим не всі періоди в житті рівноцінні для естетичного розвитку. Багато письменників, педагогів, діячів культури (К. Д. Ушинський, Л. М. Толстой, В. О. Сухомлинський, Д. Б. Кабалевський,

Б. Неменський та ін.) констатують особливе значення щодо цього молодшого шкільного віку. Особливості дітей цього віку найбільш сприяють формуванню в них естетичної культури.

Новітні дослідження доводять, що прогалини в естетичному розвитку молодшого школяра найчастіше виявляються не виправними навіть при систематичній роботі у середніх та старших класах.

Проблема естетичного виховання у естетико-педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних українських педагогів та діячів освіти Е. Водовозової, П. Каптерева, С. Лисенкової, С. Русової, Е. Михеєвої, К. Ушинського.

Важливі питання теорії і методики естетичного виховання підростаючого покоління висвітлюються в працях Л. Коваль, О. Кучерук, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Передерій, М. Стельмахович, Ю. Фохт-Бабушкіна, Т. Цвілих, Г. Шевченко та інших.

Мета і завдання статті. Метою статті є спроба виокремити основні аспекти формування в учнів початкових класів естетичної культури засобами мови, з'ясувати естетичні властивості української мови, дослідити шляхи формування в молодших школярів мовного естетичного ідеалу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зміст етнокультурознавчого компонента концепції навчання державної мови в школах України спрямовується теж на естетику слова: «До головних шляхів здійснення естетичного впливу засобами української мови як навчального предмета відносимо:

- ознайомлення з характерними якостями української мови (мелодійність, багатство, образність та ін.);

- спостереження за прекрасним у природі, мистецтві, людині й відображення його засобами мови;

- формування поняття прекрасного в мові, що спирається на її лексичні, фразеологічні та граматичні ресурси» [4, с. 2].

Особливе значення для естетичного розвитку мають художнє слово, словесна творчість і художньо-мовна діяльність самих дітей.

Система формування в школярів ціннісного відношення до рідної мови в шкільному викладанні української мови реалізується поетапно протягом усього процесу навчання. У результаті навчання українській мові у випускників шкіл формуються ціннісні подання про українську мову: українська мова – це рідна мова українського народу; державна мова України; засіб міжетнічного й міжнародного спілкування; одна з розвинених мов світу; мова, що входить у сім'ю слов'янських мов.

Естетичні властивості української мови й мовлення такі: звучність, мелодійність, наспівність, виразність (експресивність) мовних засобів, гнучкість, пластичність і стрункість синтаксичних конструкцій, доречність уживання мовних засобів. Вони дозволяють освоїти уявлення про мову більш ширше, тобто охопити мову в масштабності її системи й всіх її проявів, і дають можливість досягнути рідну мову за законами логіки й краси.

Пізнається прекрасне не лише почуттям, а й розумом. Естетика мовлення, на думку вчених-методистів В. Я. Мельничайка, М. Г. Стельмаховича, Г. Шелехової, складається не тільки з усвідомлення багатства мови, а й із таких елементів, як естетичне ставлення до мови і мовлення, чуття норми і антинорми, виразність, доречність висловлювання.

Однією зі стрижневих ліній навчальної роботи, що реалізує ціннісний підхід у навчанні українській мові, є формування в молодших школярів уявлення про мовний естетичний ідеал [5, с. 13]. Під мовним естетичним ідеалом ми розуміємо сукупність подань мовної особистості про властивості української мови, що викликають естетичну насолоду, про досконалу (ідеальну) мову й критеріїв, з позицій яких оцінюється ступінь досконалості / недосконалості мовного висловлення.

Формувальними центрами, навколо яких складаються подання, є знання (інтелектуальний компонент), переживання й емоції (емоційний компонент), специфічні вміння, пов'язані з естетичним сприйняттям, естетичним оцінюванням, створенням естетичних цінностей і здійсненням естетичного контролю (практичний компонент) [2, с. 23].

Успішне формування ціннісного відношення учнів до української мови ефективно за умови розвитку в них подань про мовний естетичний ідеал шляхом реалізації аксіологічного підходу, а саме:

- стимулювання потреби учнів в удосконалюванні власної мови з естетичних позицій;

- створення умов для вироблення особистісної позиції учнів у відношенні мовного естетичного ідеалу як критерію їх мовного естетичного смаку й творчої самореалізації;

- сполучення різних видів естетичної діяльності учнів на уроках української мови, реалізованої в типології вправ і завдань;

- здійснення міжпредметних зв'язків і урахування інтегрованих процесів, пов'язаних з естетичною мовною діяльністю учнів молодших класів;

- створення культурного мовного середовища на основі використання зразкових текстів і здійснення їх лінгво-естетичного аналізу й виразного читання на уроках української мови;

- збагачення змісту базового лінгвістичного курсу поняттями із галузі естетики мови й мовлення, стилістики художньої мови: звукова й мовна гармонія, благозвучність, виразність, доречність уживання мовних засобів, мовна естетика тексту; лінгво-естетичний аналіз художнього тексту й ін.;

- введення понять мовний естетичний ідеал, естетичні властивості української мови, естетичні оцінки мови й мовлення і ключових тем: краса мови як частина духовного багатства українського народу, естетичні властивості мови; українська мова – естетична спадщина українського народу й ін., орієнтовані на розширення культурознавчої компетенції учнів молодших класів;

- формування в школярів специфічних навчально-мовних, комунікативно-мовних, аргументативних і рефлексивних умінь, пов'язаних з естетичним сприйняттям мови, оцінюванням вибору мовних засобів з урахуванням естетичних критеріїв і комунікативної доцільності, створенням продукту мовної діяльності й здійсненням естетичного контролю [3, с. 12].

Основним засобом формування в школярів подання про мовний естетичний ідеал є зразковий художній текст як продукт естетичної мовної діяльності українських письменників і поетів, використання якого створює на уроці української мови досконале мовне культурне середовище.

Типологія вправ, спрямованих на формування подання про мовний естетичний ідеал, забезпечує дієвість формування естетичних подань учнів у процесі пізнання ними рідної мови й удосконалювання їх мовної діяльності.

Звертання до естетичних ресурсів української мови й увага до проблем мовного естетичного смаку підсилює виховну спрямованість навчання українській мові, сприяє духовно-моральному вихованню учнів молодших класів і виробленню в них усвідомленої потреби в удосконалюванні власної мови з позиції мовного естетичного ідеалу.

Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості з належним рівнем комунікативної компетенції.

Досягненню мети освіти сприятиме, безумовно, реалізація соціокультурного принципу організації навчання, що передбачає вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, трансформації учнем отриманих знань і власного життєвого досвіду в особистісно-неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство.

Для цього спеціально добираються тексти, що ознайомлюють учнів з історією, мистецькими скарбами, духовною і матеріальною культурою народу і становлять певну цілісну систему; передбачають формування патріотичних, морально-етичних, екологічних та естетичних смаків.

Перед учителем української мови стоять такі завдання, спрямовані на естетичне виховання молодших школярів:

– ознайомити дітей із прекрасним у мові й мовленні (естетичне пізнання мови й мовлення);

– розвинути всі сторони, що входять у структуру мовного естетичного почуття;

– виховати мовний естетичний смак (сформувати мовний естетичний ідеал);

– розвинути в учнів потребу в естетичному удосконалюванні своєї мови [5, с. 14].

Перераховані завдання зважуються протягом усього навчання українській мові. Зрозуміло, у кожному класі повинні реалізуватися елементи тих завдань, які відбираються у відповідності зі специфікою досліджуваного програмного матеріалу й з віковими можливостями учнів. Шляхи їх реалізації будуть різними.

У процесі вивчення мовних одиниць необхідно спеціально показувати ті їх властивості, які викликають почуття прекрасного; у фонетиці – звучність і мелодійність звукової системи рідної мови (у ній на сто звуків будь-якого відрізка тексту приходиться вісімдесят з голосом – голосних і дзвінких приголосних); у лексиці – невичерпний запас слів, багатство й розмаїтість синонімів, антонімів, слів з експресивним і переносним значенням, величезний масив фразеологізмів; у словотворі – багатство словотворчих засобів; в морфології – багатство форм словозміни, що володіють різноманітними граматичними значеннями; у синтаксисі – розмаїтість синтаксичних засобів вираження однієї й тої ж думки (багатство синтаксичних синонімів) [6, с. 5].

При вивченні стилів необхідно показувати виразні й зображальні можливості мовних засобів, доречність їх вживання, красу мови без мовних помилок і недоліків.

Для розвитку естетичного відношення до мови й мовлення використовуються такі види вправ:

– аналіз зразкових текстів різних стилів;

– порівняння словника й синтаксичних конструкцій зразкових і дитячих текстів на ту саму тему (залучаються твори учнів);

– переробка текстів, бідних у лексичному й синтаксичному відношенні.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, естетичне виховання школяра засобами рідного слова здійснюється протягом усього навчання української мови.

Розвинений естетичний смак даватиме змогу учням не тільки оцінювати чуже мовлення, а стимулюватиме прагнення, потребу якісно вдосконалювати власне мовлення.

Тому ця проблема залишається актуальною і вимагає від учителя початкових класів удосконалення форм роботи над естетичним вихованням молодших школярів засобами мови.

Джерела та література

1. Бітаєв В. А. Естетичне виховання та формування цілісної гуманістичної свідомості особистості / В. А. Бітаєв // Шлях освіти. – 2001. – № 2. – С. 12-13.

2. Жайворонок В. В. Мова і духовний розвиток народу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 22-30.

3. Жорнова О. Художньо-естетичне виховання в контексті культуротворчості / О. Жорнова // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 12-14.

4. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 1. – С. 2-6.

5. Мельничайко В. Я. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту / В. Я. Мельничайко // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 11-15.

6. Пентилюк М. І. Виховуємо чуття мови / М. І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 2. – С. 5-8.

References

1. Bitajev V. A. Estetychne vyhovannja ta formuvannja cilisnoi' gumanistychnoi' svidomosti osobystosti / V. A. Bitajev // Shljah osvity. – 2001. – № 2. – S. 12-13.
2. Zhajvoronok V. V. Mova i duhovnyj rozvytok narodu / V. V. Zhajvoronok // Movoznavstvo. – 1991. – № 3. – S. 22-30.
3. Zhornova O. Hudozhn'o-estetychne vyhovannja v konteksti kul'turotvorčnosti / O. Zhornova // Ridna shkola. – 1998. – № 6. – S.12-14.
4. Koncepčija jedynoi' systemy estetychnogo vyhovannja u zagal'noosvitnih shkolah Ukraï'ny // Mystectvo ta osvita. – 1998. – № 1. – S. 2-6.
5. Mel'nychajko V. Ja. Aspekty lingvistychnogo analizu hudozhn'o-go tekstu / V. Ja. Mel'nychajko // Dyvoslovo. – 1999. – № 9. – S.11-15.
6. Pentyljuk M. I. Vyhovujemo chuttja movy / M. I. Pentyljuk // Ukraï'ns'ka mova i literatura v shkoli. – 2004. – № 2. – S. 5-8.

Перепелка В. И. Формирование у младших школьников эстетической культуры средствами языка. В статье рассмотрены основные аспекты формирования эстетической культуры средствами украинского языка в начальных классах. Определено актуальность данной проблемы. Исследовано научное наследие известных педагогов, методистов, которые разрабатывали важные вопросы теории и методики эстетического воспитания в учениках начальных классов. Отмечено значительную роль украинского языка в формировании у школьников умение видеть прекрасное, понимать и оценивать его за законами красоты. В статье подается трактование понятия «языковой эстетический идеал», формирование которого не только развивает эстетическую культуру, а и формирует национально сознательную личность, его духовно-моральную сущность.

В исследовании подаются советы учителям, касающиеся активного употребления элементов в фонетике, лексике, морфологии, словообразовании и синтаксисе, которые вызывают чувства прекрасного.

Представленный материал в статье может быть использован студентами педагогических специальностей в процессе изучения курсов «Современный украинский язык с практикумом», «Украинский язык за профессиональным направлением», «Основы культуры и техники речи».

Ключевые слова: культуроведческий компонент, словесное творчество, художественный текст, мелодичность, выразительность, межпредметные связи, языковой эстетический идеал.

Perepyolka V. I. The formation of aesthetic culture of junior pupils by the means of language. The article deals with the basic aspects of aesthetic culture forming by means of the Ukrainian language in primary school. The actuality of the issue is distinguished. Scientific heritage of famous teachers, trainers who developed important questions of theory and techniques of aesthetic education of primary school students is studied.

The Ukrainian language role in forming pupils' ability to see wonderful things is shown, to understand and evaluate it according to the laws of beauty. The article deals with the interpretation of the concept of "linguistic aesthetic ideal" formation of which not only develops aesthetic culture of a pupil, but also creates a national conscious of a personality, his spiritual and moral essence. The ways and means of formation are specified.

The materials of acting using elements in phonetics, vocabulary, word-building, morphology and syntax, causing the sense of beauty are given to teachers.

Presented in the article materials can be used by students of pedagogical specialties in the process of studying course «Modern Ukrainian language with practical work», «Ukrainian language for professional purposes», «Basics of culture and speech technics».

Key words: cultural studying component, verbal creativity, fiction text, melody, expressiveness, interdisciplinary connections, speech aesthetic ideal.